

הלכות קידוש השם

גרסינן במסכת סנהדרין דף ע"ד.

אר"י משום ר"ש בן יהוצדק, נימנו וגמרו בעליית בית נתזה בלוד: כל עברות שבתורה אם אומרים לו לאדם עבור ואל תיהרג יעבור ואל יהרג, חוץ מע"ז גילוי עריות ושפי"ד. — ועבודת כוכבים לא? והא תניא, א"ר ישמעאל, מנין שאם אמרו לו לאדם עבוד עבודה זרה ואל תיהרג, מנין שיעבוד ואל יהרג, "וחי בהם", ולא שימות בהם, יכול אפי' בפרהסיא?! ת"ל "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי" — אינהו דאמרי כר"א, דתניא, ר"א אומר: "ואהבת וכו'", אם נאמר "בכל נפשך", למה נאמר "בכל מאודך", ואם נאמר "בכל מאודך", למה נאמר "בכל נפשך"? אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו, לכך נאמר "בכל נפשך", ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, לכך נאמר "בכל מאודך". גילוי עריות ושפיכות דמים כדרכי, רבי אומר: "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה", וכי מה למדנו מרוצח, מעתה הרי זה בא ללמד ונמצא למד, מקיש רוצח לנערה המאורסה. מה נערה המאורסה ניתן להצילה בנפשו, אף רוצח ניתן להצילו בנפשו, ומקיש נערה המאורסה לרוצח: מה רוצח יהרג ואל יעבור, אף נערה המאורסה תיהרג ואל תעבור. רוצח גופא מנא לן? סברא היא, דההוא דאתא לקמיה דרבה, אמר ליה: אמר לי מרי דוראי, זיל קטליה לפלניא, ואילא קטלינא לך. אמר ליה לקטלך ולא תקטול, מי יימר דדמא דידך סומק טפי, דלמא דמא דההוא גברא סומק טפי. כי אתא רב דימי, א"ר יוחנן: לא שנו אלא שלא בשעת גזירת המלכות, אבל בשעת גזירת המלכות אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור. כי אתא רבין, א"ר יוחנן: אפילו שלא בשעת גזירת מלכות, לא אמרו אלא בצינעא, אבל בפרהסיא אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור... א"ר יעקב א"ר יוחנן: אין פרהסיא פחותה מעשרה בני אדם. פשיטא ישראלים בעינן, דכתיב "ונקדשתי בתוך בני...". והא אסתר פרהסיא הוי? אמר אביי, אסתר קרקע עולם היתה. רבא אמר הנאת עצמן שאני וכו' ואזדא רבא לטעמיה. דאמר רבא, עכו"ם דאמר ליה להאי ישראל, קטול אספסתא בשבתא ושדי לחיותא, ואי לא קטילנא לך, ליקטל ולא לקטליה, שדי לנהרא לקטליה ולא ליקטל, מ"ט? לעבורי מילתא קא בעי מיניה.

ועוד גרסינן במס' ע"ז דף כ"ו ע"ב.

מעשה בבן דמא בן אחותו של רבי ישמעאל שהכישו נחש, ובא יעקב איש כפר סכניא לרפאותו, ולא הניחו ר' ישמעאל, וא"ל: רבי ישמעאל, אחי, הגח לו ואירפא ממנו, ואני אביא מקרא מן התורה שהוא מותר. ולא הספיק לגמור את דבריו, עד שיצתה גשמתו ומת. קרא עליו ר' ישמעאל: אשריך בן דמא שגופך טהור,

ויצתה נשמתך בטהרה, ולא עברת על דברי חבריך, שהיו אומרים: "ופורץ גדר ישכנו נחש" — שאני מינות דמשכא. אמר מר: לא עברת על דברי חבריך, שהיו אומרים: "ופורץ גדר ישכנו נחש" — איהו נמי הויא טרקיה? ? תויא דרבנן, דלית ליה אסותא כל. ומה הוי ליה למימר? "וחי בהם", ולא שימות בהם. ורבי ישמעאל? הני מילי בצניעא, אבל בפרהסיא לא, דתניא היה רבי ישמעאל אומר: מגין שאם אומרים לו לאדם עבוד ע"ז ואל תיהרג שיעבוד ואל יהרג, ת"ל "וחי בהם", ולא שימות בהם, יכול אפילו בפרהסיא? ת"ל "ולא תחללו את שם קדשי".

וכתבו התוספות שם בד"ה יכול אפי' בפרהסיא, וז"ל: רבנן, דפליגי עלי' דרבי ישמעאל בפרק בן סורר, (סנהדרין ע"ד הנ"ל) אמרי, דבפרהסיא אפי' מצות קלה יהרג ואל יעבור, ובצניעא — יש חילוק בין עבודת כוכבים לשאר מצוות, דבשאר מצוות יעבור ובעבודת כוכבים יהרג. ולרבי ישמעאל אין שום חלוק, דבצניעא ככולן יעבור ואל יהרג, ובפרהסיא ככולן יהרג ואל יעבור. עכ"ל.

ובמסכת ע"ז דף ג"ד עמוד א' בתוספות, ד"ה הא בצניעא הא בפרהסיא, משמע, שמלבד ההבדל הנ"ל שבין ר' ישמעאל לר' אליעזר לענין ג' העברות בצניעא יש עוד הבדל לענין שעת הגזירה: דלר' ישמעאל, שאינו דורש הכתוב "בכל נפשך", שממנו לומד ר' אליעזר, דייהרג ואל יעבור בע"ז, אינו חייב למסור נפשו אפי' בשעת הגזירה, אם הוא בצניעא. כי דין זה, הבא לחלק בין שעת הגזירה לשלא בשעת הגזירה, נובע ממה שנאמר "בכל נפשך", ואינו נובע ממה שנאמר "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני". הפסוק האחרון הוה מתייחס רק לבפרהסיא, ושם אין הבדל בין שעת הגזירה לשעה שאין בה גזירה, אלא כל שהאנס מתכון להעבירו על דתו, אם הוא בצניעא יעבור, ואם הוא בפרהסיא בתוך עשרה מישראל יהרג ולכן אין ללמוד ממנו החיוב ליהרג בשעת הגזירה אפי' בצניעא, כשאינן שם עשרה מישראל. המקור לחיוב הוה בא מן הפסוק "בכל נפשך", ואם ר' ישמעאל אינו דורש את הפסוק הזה לענין מסירת נפש, אין הבדל בין שעת הגזירה לשעה שאין בה גזירה. כל זה מבואר אחרי דיוק בלשון התוספות הנ"ל.

ולפי זה מסתכמת המחלוקת שבין ר' ישמעאל לרבי אליעזר כדלהלן:

לרבי ישמעאל, בכל עברות שבתורה, בין בשעת הגזירה ובין שלא בשעת הגזירה, בצניעא יעבור משום שנא' "וחי בהם", ובפרהסיא יהרג משום שנא' "ולא תחללו את שם קדשי". והינו בעשרה מישראל, משום שנאמר "ונקדשתי בתוך בני ישראל".

ולרבי אליעזר, בשלש עברות יהרג אפי' בשעה שאין בה גזירת המלכות ואפי' בצניעא — משום שנאמר "בכל נפשך". בשאר עברות; בשעת הגזירה יהרג אפי' בצניעא (לפי דברי ר' דימי), ג"כ משום שנא' "בכל נפשך", ושלא בשעת הגזירה בצניעא יעבור ואל יהרג (לפי דברי רבין) משום שנאמר "ולא תחללו". כך נראים הדברים, לפי מה שמבואר בכל הפוסקים. וכן גם מפרשים את דברי הרמב"ם בהלכותיו, ופוסק כרבי אליעזר ולא כרבי ישמעאל. וזה לשון הרמב"ם בפרק ה' מהלכות יסודי התורה:

כל בית ישראל מצווין על ק"ה הגדול הזה, שנאמר "ונקדשתי וכו'". ומוזהרין שלא לחללו, שנאמר "ולא תחללו וכו'". כיצד ? כשיעמוד עכום ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגנו, יעבור ואל יהרג, שנאמר "וחי בהם וכו'". במד"א ? בשאר מצוות, חוץ מע"ז ג"ע ושפי"ד, אבל ג' עברות אלו, אם יאמר לו, עבור על אחת מהן או תיהרג, יהרג ואל יעבור. במד"א ? בזמן שהעכו"ם מתכוין להנאת עצמו, כגון שאנסו לבנות ביתו בשבת או לבשל תבשילו או שאנס אשה לבועלה וכיו"ב, אבל אם נתכוין להעבירו על המצוות בלבד, אם היה בינו לבין עצמו, ואין שם עשרה מישראל, יעבור ואל ייהרג, ואם אנסו להעבירו בעשרה מישראל, ייהרג ואל יעבור, ואפילו לא נתכוין אלא להעבירו על מצוה משאר מצוות בלבד. כל הדברים האלו שלא בשעת הגזירה, אבל בשעת הגזירה, והוא שיעמד מלך רשע כנבוכדנצר וחבריו ויגזור גזירה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצוות, יהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצוות בלבד, בין נאנס בתוך עשרה, בין נאנס בינו לבין עכו"ם... מנין שאפילו במקום סכנת נפשות אין עוברין על אחת מג' עברות אלה ? שנאמר "ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך" — אפילו הוא נוטל את נפשך. והריגת נפש מישראל לרפאות נפש אחרת או להציל אדם מיד אנס דבר שהדעת נוטה לו הוא, שאין מאבדין נפש מפני נפש. ועריות הוקשו לנפשות, שנאמר "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה".

לשונו זו של הרמב"ם לכאורה מתבארת שפיר לפי מה שבארנו למעלה במחלוקת שבין רבי ישמעאל לרבי אליעזר, ומפני שהרמב"ם פוסק כרבי אליעזר, שהחכמים בבית נתזה בלוד נמנו וגמרו כמותו, יצאו לו כל התילוקים הנ"ל בין ג' העברות לשאר העברות שבתורה, ובין בצנעא לבפרהסיא, ובין בשעת הגזירה לשעה שאינה של גזירה.

אלא שאם נבוא להשוות לישונו שכספר המצוות לזו שבספר היד החזקה, נמצא שאינה מתישבת היטב לפי הפירוש הזה שבדברי ר' ישמעאל ורבי אליעזר. וכבר העירו רבים, שלשונו של רבנו הגדול בספר המצוות מעורפלת ואינה מוכנת כל צרכה. וזה לשון הרמב"ם במצוה ט"ו ממצוות עשין :

"היא שציונו לקדש שמו והוא אמרו "ונקדשתי בתוך בני ישראל". וענין זאת המצוה, אשר אנתנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמיתית בעולם ושלא נפחד בהיזק שום מזיק, ואעפ"י שבא עלינו מכריח לבקש ממנו לכפותנו, לא נשמע אליו, אבל נמסור עצמנו למיתה, ולא נתעהו לחשוב שכפרנו, אעפ"י שבלבבותינו מאמינים בו יתעלה. וזאת היא מצות קידוש השם, המצווים בה בני"י בכללם, רוצה לומר : התרת עצמנו למות ביד האנס בעבור אהבתו יתעלה וההאמנה באחרותו, כמו שעשו חנניה מישאל ועזריה בזמן נבוכדנאצר הרשע, כשצויה להשתחוות לצלם, והשתחוו לו כל ההמון וישראל בכלל, ולא היה שם מקדש שם שמים, אבל פחדו הכל, והיתה בזה תרפה לכל ישראל, על אשר אבדה זאת המצוה מכללם. ולא נצטותה זאת המצוה אלא לכמו המעמד המפורסם הגדול ההוא, אשר פחד ממנו כל

הלכות קידוש השם

העולם להיות פרסום היחוד בזה. יעד ה' על ידי ישעיה, שלא תשלם חרפת ישראל בזה המעמד, ושייראו בהם בחורים בעת ההיא הקשה לא יפחידם המות ויתירו נפשם, ויפרסמו האמונה, ויקדשו את השם ברבים, כמו שהבטיחנו באמרו: "לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו, כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי וגו'...". ושמר ראייתם על זאת המצוה מאמרו 'ונקדשתי'...".
ושם בס"ג ממצוות ל"ת:

"שהזהירנו מחילול השם, והוא היפך קידוש השם שנצטוינו בו, שקדם באורו בט' ממצוות עשה, והוא אמרו יתעלה, "ולא תחללו את שם קדשי". והעוון הזה ייחלק לג' חלקים שונים, שניים כוללים ואחד מיוחד. ואולם החלק האחד הכולל: כל מי שבקשו ממנו לעבור על דבר ממצוות בשעת השמד, והיה האנס מתכוין להעביר בין מצוות קלות ובין חמורות, או מי שיבוקש ממנו שיעבור על ע"ז וג"ע ושפי"ד ואפי' שלא בשעת השמד, הנה הוא חייב להתיר נפשו ויהרג ואל יעבור, כמו שבארנו בט' ממצוות עשה. ואם עבר ולא נהרג, כבר חילל השם ועבר על לאו זה. ואם היה העובר במקום הרבים, כלומר בעשרה מישראל, כבר חילל השם ברבים... ותחלק הב': כשיעשה האדם עברה אין תאוה בה ולא הנאה, אבל כיוון בפעולתו המרד... ותחלק המיוחד הוא שאדם ידוע במעלה ובטוב מעשה פעולה אחת נראה בעיני התמוך שהיא עבירה...".

(א) והנה מה שבולט בראשונה בדברי הרמב"ם בסה"מ באמרו במצוה ט"ז ממצוות העשין. "ולא נצטוותה זאת המצווה אלא לכמו המעמד המפורסם הגדול ההוא (של נבוכדנאצר)". והרי לפי ההלכה בספר היד החזקה חייב בקידוש השם למסור נפשו על ג' העברות אפילו באנס יחיד, ובשאר עברות שכתורה כשיש שם עשרה מישראל! ?

(ב) שנית יש לבאר מה שכותב שם הרמב"ם, "ושמו ראייתם על זאת המצוה מאמרו ונקדשתי" — והרי כאן לא באסמכתא המדובר, אלא במצוה מפורשת הנמנית בתוך מגין המצוות, ואידך יאמר הרמב"ם על מצוה שכוון "ושמו ראייתם", כאילו המדובר באחת המידות, שהתורה נדרשת בהן או באסמכתא, שלפי הרמב"ם עצמו בשורש השני אין למנותן במגין המצוות?

(ג) ועוד בה שלישי: מה כוונת הרמב"ם בהדגישו במצוה ט"ז הנ"ל בלשונו: "ולא נתעהו לחשוב שכפרנו אעפ"י שבלבותינו מאמינים בו יתעלה, וזאת היא מצוות קידוש השם המצווים בה בני" בכללם... בעבור אהבתו יתעלה, כמו שעשו חמ"ו וכו'". עכ"ל. יש שני דברים האומרים דרשני בהדגשתו זאת. האחת: הרחבת הדברים על התעיי, ושנית: ביסוס החיוב למסירות נפש על אהבת ה', שהיא מצוה בפני עצמה שמנאה הרמב"ם במצוה ג'. וכי מי שימסור נפשו על קידוש השם מחמת יראה אינו בכלל של מקדשי השם?

(ד) ויש עוד כמה דקדוקים בדברי הרמב"ם ושינויים, שבולטים בהם מתוך השוואה שבין לשונו בסה"מ ובספר היד החזקה, שיתבאר בהמשך דברינו. והנה כל זה גרם לנו לבדוק מחדש, אם נכון הפי' שפרשו המפרשים בדברי

הרמב"ם, לפי הנחתם שקיימת מחלוקת ברורה בין ר' ישמעאל לר' אליעזר, כפי שסיכמנו למעלה, ושהרמב"ם פוסק כר' אליעזר. וראיתי שהנחה זו נתקלת בקשיים רבים, שכבר עמדו עליהם הפוסקים הראשונים עצמם, והתרוצים שתרצו גראים גם בעיניהם כדחוקים.

ה) הרא"ש מביא הסתירה שבדברי רבא בין מה שנאמר בשמו במסכת כתובות דף י"ח ע"ב לענין חתימת העדים מתמת אונס על שטר מזוייף, ובין מ"ש בשמו במס' ע"ז נ"ד ע"א לענין אונס בע"ז. וז"ל הרא"ש במס' ע"ז דף כ"ז: "ואשכחן לרבא, דאמר לקמן בפרק ר' ישמעאל דף נ"א ע"א: "הכל הי' בכלל לא תעבדם. כשפרט לך הכתוב "וחי בהם", ולא שימות בהם יצא האונס. הדר כתב רחמנא "לא תחללו את שם קדשי", אפילו אונס? לא קשיא: הא בצנעא הא בפרהסיא" — והינו כרבי ישמעאל, ובפרק שני דכתובות אשכחן דסובר רבא כרבנן, דקאמר התם (דף י"ח ע"ב): "אמר רבא, השתא אילו אתו קמן לאמלוכי אמרינן להו חתמו שקר ולא תיהרגו, דאמר מר אין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש אלא עבודת כוכבים וג"ע ושפי"ד" — והיינו כרבנן, דלרבי ישמעאל אין חילוק בין הנך ג' לשאר עברות. ולא ידעינן אהי נסמוך אי אמילתיה דרבא דלקמן אי אהיא דכתובות" — עכ"ל הרא"ש. ועיי"ש בתוס' בד"ה הא בצנעא, שמביא ב' תרוצים ליישב הסתירה בדברי רבא, ולפי מה שראינו בדברי הרא"ש, התרוצים נראים בעיני דחוקים, ולכן ממשיך לראות סתירה בדברי רבא. ועיי' עוד בתוס' כתובות.

ו) בהאי מעשה בבן דמא, בן אחותו של רבי ישמעאל, שבמס' ע"ז דף כ"ז שהעתקנו לעיל. על סמך ההנחה הנ"ל, שלר' ישמעאל אין חיוב למסור נפשו כלל אפי' בע"ז, אם הוא בצנעא, כי אינו דורש כלל את הפסוק "בכל נפשך" לענין מסי"נ בע"ז, — ואין שום חילוק בין ע"ז לשאר עברות, דבצנעא בכלם יעבור ואל ייהרג, ובפרהסיא בכולן ייהרג — כתבו החוספות בד"ה "יכול": "וז"ל: ומעשה דבן דמא פרהסיא הוי, ולפיכך לא הניחו ר' ישמעאל. עכ"ל, וכן הוא בגמרא. ולדידי קשה לי טובא: דבפרהסיא, היינו בנוכחות של עשרה מישראל, כמבואר במפורש במס' סנהדרין ע"ד, אם כן הי' להם אפשרות להוציא משם את האנשים הרבים שנמצאו שם ולהשאיר את בן דמא עם הרופא יעקב איש כפר סכניא לרפאותו בצנעא בפחות מעשרה מישראל, וכי הי' הכרח שכולם יהיו נוכחים שם? ואיך נתן ר' ישמעאל, שלדעתו יעבור ואל ייהרג אפי' בע"ז, את בן אחותו למות בלי לנסות לעשות הדבר יותר בצנעא?

ז) ומה שקשה לי עוד הוא שלפנינו לפי הנחה הנ"ל מחלוקת בין ר' ישמעאל לרבי אליעזר, והלכה כרבי אליעזר, ובמס' גדה דף ז' ע"ב א"ר יהודה אמר שמואל, הלכה כרבי אליעזר בארבע. ושואלת שם הגמרא וחו ליכא, ותאיכא וכו'? ומביאה שם הגמרא כמה דינים בש"ס שהלכה כר' אליעזר, ודוחה את כולם, ואינה מביאה כלל דין זה, שהוא כל כך עיקרי ויסודי, ושהרבה דיני תורה תלויים בו, ושגוגע לסכנת נפשות, והלכה כרבי אליעזר?!

ח) ומה שקשה ביותר לפי הנחה הנ"ל ולפי מה שיוצא בעקבותי מדברי החוס' שהבאנו רבי ישמעאל חולק על רבי אליעזר בשתיים, והיינו: א) שגם בגזירת המלכות יעבור ואל יהרג אם הוא בצנעא. ב) ואפי' בע"ז — איך יסביר ר' ישמעאל מעשה קידוש השם של אברהם אבינו, שהי' בפני פחות מי' מישראל, למה התיר עצמו למיתה בתוך כבשן האש אחרי שהי' יחיד בדורו? את הנפש אשר עשה בתוך אין לצרף למנין עשרה, כי מעשה זה של אברהם אבינו הי' באור כשדים לפני בואו לחרן (ועיי' ברמב"ם ה' ע"ז פ"א הלכה ג'). ואפילו את"ל שגם באור כשדים עשה גפשות וגיירן (ולא נראה כך מדברי הרמב"ם הנ"ל), אין הגרים בכלל עדה לענין קידוש השם, משום שכל מקום שנאמר בו "בני ישראל" למעט הגרים בא, ועיי' מזה בפתחי תשובה סי' קנ"ז ס"ק ז. וכן קשה לענין חגיגה מישראל ועוריה, שיש סוכרים שלא הי' בפרהסיא בעשרה מישראל. ועיי' מזה במס' פסחים נ"ד ע"ב בתוס' ד"ה מה ראו, שכתבו שהיה בפרהסיא, אבל בחי' אגדות שם כתב דלא היה בפרהסיא. ועיי' בהעמק שאלה בפ' וארא, שהביא מקור לדברי המתירי' הנ"ל בש"ש רבה עה"פ "זאת קומתך דמתה לחמר", עיי"ש. ולדברי אלה שלא היה בפרהסיא, עכ"ח לפרש כפירש"י, שהגמרא אומרת 'מה ראו חמ"ו, שמסרו עצמן על קי"ה לכבשן האש, גשאו ק"ו בעצמן מצפרדע, ופירש"י, מה ראו שלא דרשו "וחי בהם", ולא שימות בהם, והיינו למה לא דרשו כר' ישמעאל? ומתיר: משום ק"ו וא"כ לר' ישמעאל שאינו דורש הק"ו, ולדידי' אם הוא בצנעא, יעבור ואל יהרג אפי' בשעת הגזירה ואפי' בע"ז — א"כ למה באמת מסרו נפשם חמ"ו אחרי שהדבר היה בצנעא? ואין לומר שהחמירו על עצמם — כי הרמב"ם פוסק שאסור להחמיר, וכל מי שמת ולא עבר, הרי זה מתחייב בנפשו.

לכן נראה לי לפי שיטת הרמב"ם דרך חדשה בהבנת דברי רבי ישמעאל ורבי אליעזר, והיינו שאין כלל פלוגתא ביניהם. כי באמת לא יתכן שתפול מחלוקת בדבר כל כך יסודי לאמונת ישראל כמצות קידוש השם, שבכל דור ודור עומדין עלינו לכלותינו, וכל דור ודור מחדש גזירותיו נגד תורת ישראל ומצוותי'. עם ישראל עצם קיומו תלוי במצות קידוש השם, כמ"ש "ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי", ולא יתכן שנשתכחה מצוה זו עד שתפול בה מחלוקת. לכן נראים הדברים שאין כאן מחלוקת, אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא, ולא פליגי. גם ר' ישמעאל מודה, שמה שנאמר "בכל נפשך" עכ"ח תפרשו לענין מסירות הנפש בעניני האמונה, כי אין המקרא יוצא מידי פשוטו, ופרשה זו בלשון יחיד נאמרה, ועכ"ח שבע"ז יהרג ואל יעבור אפי' בצנעא. אלא שבדין קידוש השם יש דבר מיוחד, שהרמב"ם הדגישו בספר המצוות, והוא ענין התעיי', שכתב הרמב"ם שם, "ולא נתעו לחשוב שכפרנו אעפ"י שבלכותינו מאמינים בו יתעלה", ולדבר הזה מתייחס ר' ישמעאל. מקור הענין הזה הוא במס' גיטין דף נ"ז בסיפור על אשה (חנה או מרים בת נחום), ועיי' באיכה רבה ובתדב"א וביוסיפון) ושבעה בני'. כשהביאו את האחרון שבבני', נכמרו רחמי הקיסר עליו ואמר לו: "אישי לך גושפנקא, גחנין ושקליה, כי היכי דלימרו, קבל עליה הורמנא

דמלכא (אזרוק לך הטבעת, שצורתה טבועה בה, ותתכופף להרימה, ותהי נראה כמשתחוה לה, ויאמרו שקיבל עליו מצוות המלך), ואמר לו: חבל עלך קיסר, חבל עלך קיסר, על כבוד עצמך כך על כבוד הקב"ה עאכו"כ. אפקוהו למקטלי".

במעשה זה האנס הקיסר כבר ויתר על כך, שהבן השביעי האחרון יעבוד ע"ז באמת, וחיפש להגיע לידי הסכם ששניהם, הקיסר והבן, בינם לבין עצמם ידעו שאין כאן מעשה של השתחוי' לע"ז, אבל יתעו את האחרים העומדים שם שיאמרו שקיבל עליו מצוות המלך. לפי זה אין כאן כלל מעשה עבודת אלילים, כי הרמת הטבעת אין בה כלל משום השתחוי', והאנס יודע מזה, ויש הסכמה מליאה בינו ובין היהודי, ומ"מ משום כבוד שמים שבמראית עין מסר את נפשו למיתה. מכאן למד הרמב"ם דין זה שמביאו בספר המצוות, שאסור להתעות, אעפ"י שאין במעשה זה כלל משום עבודה זרה. המקור לדין הזה בתורה הוא במצוות "ואהבת את ה' א". דהנה הרמב"ם מסביר בסה"מ את מצוות אהבת ה' כמצוה בקום ועשה, בפעולת הסברה ופרסומת לאמונה ולעבודת ה'. וכן כותב הרמב"ם במצוה ב' ממצוות עשין בסה"מ: "וכבר בארנו, שזאת המצוה כוללת, שנהי' קוראים לבני האדם כולם לעבודתו יתעלה ולהאמין בו. וזה: שאתה כשתאהב איש אחד, תספר בשבחיו ותרבה בהם ותקרא בני האדם לאהוב אותו, וזה על דרך משל, כן כשתאהב אותו יתעלה באמת, כאשר הגיע לך מהשגת אמתתו, אתה קורא בלי ספק את הסכלים והפתיים לדעת ידיעת האמת אשר ידעתו. ולשון ספרי: "ואהבת את ה' א", אהבהו על הבריות כאברהם אביך, שנאמר, 'ואת הנפש אשר עשו בחרן'. ור"ל: כמו שאברהם מפני שהי' אהב, כמו שהעיד הכתוב 'אברהם אהבי', וזה בעוצם השגתו, קרא בני האדם להאמין בה' מרוב אהבתו — כן אתה אהוב אותו, עד שתקרא אליו בני האדם. — עכ"ל.

מדברי הרמב"ם אלה מבואר, שמצוות "ואהבת את ה' א" היא מצוה בקום ועשה, ולא ברכישת השגה על הבורא בלבד, והעשי' שבה היא להודיע לעולם כולו ולפרסם אמונת ה' ועבודת ה'. בספר היד החזקה מרמז על כך במלים ספורות, ששם בפ"ב מ"ה יסוה"ת ה"ב כותב רבנו הגדול: "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וכו' מיד הוא אהב ומשבח ומפאר וכו' (ועיי' שם עוד בה' ע"ז פ"א).

ומכאן ודאי יש ללמוד ק"ו, אם חייב אדם ללמד לבריות את האמת על אמונת ה', לא כל שכן שאסור להתעותם. ואם אברהם אבינו עמד ושבר הצלמים "כדי להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוקי עולם, ולו ראוי להשתחוות" (שם בה' ע"ז), ודאי שממנו יש ללמוד, שאסור להתעותם ולומר, שראוי יותר לקבל מצות המלך, וזה מונח ביסוד דברי הבן השביעי לקיסר, "חבל עליך קיסר, על כבוד עצמך כך על כבוד הקב"ה עאכו"כ".

א) והנה חידוש לנו הרמב"ם שאיסור זה של התעיי' הרבים, מכיון שאין בה מעשה של עבודת כוכבים ממש, אין האדם חייב למסור נפשו עליו אלא במעמד גדול ושל מלך גדול כנבוכדנאצר, אעפ"י שמצווה זו נכללת במצוות "ואהבת את

הלכות קידוש השם

ה' א", ששם כתוב "בכל נפשך". וז"ל הרמב"ם בסה"מ הנ"ל: "לא נצטווה זאת המצוה (היינו התרת עצמו למיתה משום איסור התעיית רבים) אלא לכמו המעמד המפורסם הגדול, אשר סחד ממנו כל העולם, ולהיות פרסום הייחוד בזה". כלומר. מכיון שמקור הדבר הזה הוא במצוות פרסום האמונה, אין המצווה הזאת חלה אלא במעמד שיש בו משום פרסום לכל העולם כולו, אבל כל שבא אנס יחיד, או אפי' מלך, שהוא מוגבל במלכותו לטח מסויים, ואינו מלך גדול על כל העולם כולו, אין לראות בזה מעשה פרסום המיועד לכל בני האדם, ומכיון שמוגבל הוא, אין חיוב למסור את הנפש ולמות על פרסום כזה, ולכן מותרת התעיית כל זמן שאין בה משום מעשה עבודה זרה ממש. אבל אם המדובר בעבירת עבודה זרה — לכו"ע, אפי' לרבי ישמעאל, יהרג ואל יעבור ואפי' בצנעא, ואפי' באונס יחיד. ובוזה מתורץ מה שהקשנו למעלה בקושיא הראשונה.

ב) והנה יצא לנו לפי זה שגם בענין השתחוי לצלם, כשבא רק להתעות את הרואים, יש הבדל בין בצנעא, והיינו במעמד מצומצם ושל מלך מצומצם, ובין בפרהסיא, שהוא מעמד גדול ושל מלך גדול כבוכדנצר. במקרה זה הכוונה בפרהסיא לאו דוקא לעשרה מישראל, אלא בפרהסיא בין הגויים כשזה במעמד גדול. ועכ"ח שאין הדבר תלוי בעשרה מישראל, כי מקור הדין, כפי שאמרנו לעיל, הוא במצות ואהבת את ה' א', ושם לא כתוב "בני ישראל", והפרשה כולה בלשון יחיד נאמרה, אלא עיקר הפעולה הוא בפרסום לכל העולם כולו, ומדת הפרהסי' כאן אינה לפי מספר של עשרה מישראל, אלא לפי המעמד הגדול, שהי' לפני חמ"ו, שיש בו משום פרסום רב לכל העולם. ואעפ"י שבכל מקום שחז"ל מדברים על מצות ק"ה מוכירים הפסוק "ונקדשתי בתוך בני", "מ"מ מקור דין זה הוא באהבת ה', וכשם שבמסירות נפש של ע"ז מוכירים את הכתוב של ונקדשתי, ובמקור הרי חיוב מסי"ג בע"ז הוא אפי' בצנעא ואפי' באנס יחיד, מפני שלמדין מן הכתוב בכל נפשך, כך גם בדין התעיית, אעפ"י שמביאין על זה הפסוק "ונקדשתי בתוך בני", מקור הדין הוא בפ' אהבה. ולכן מהות הפרהסיא בדין זה שונה ממהות פרהסיא הכתובה בפסוק "בתוך בני". — ובוזה מתורץ מה שהקשינו בקושיא ב' הנ"ל, מ"ש הרמב"ם "ו ש מ ו ר א י י ת ם על זאת המצוה מאמרו ונקדשתי", כלומר: מקור הדין לענין התעיית נובע מפרשת אהבה, אלא ששמו ראייתם על הכתוב ונקדשתי, כי הכתוב הזה כולל עיקר הדין של קידוש השם, אבל פרטי הדינים, באיזה מצוות ובאיזה תנאים, מבוארים במקומות אחרים (ועיי' מזה בשורש השביעי שבספר המצוות).

ג) ויתורץ בזה גם מה שהקשינו לעיל בקושיא ג', למה הרמב"ם מרחיב הדברים על התעיית, ולמה מבסס מצוה זו על מצות אהבת ה'. כי על עצם החובה למסור נפשו על קידוש השם בעבירה של ממש, ופרטי הדינים והחילוק שבין ע"ז ג"ע ושפ"ד לשאר עברות ובין גזירת השמד, ובין אנס יחיד הבא להעביר על דת — סמך הרמב"ם על מה שכתב במצוות ל"ת ס"ג בלאו דלא תחללו, ששם כתב שהוא "היפך קידוש השם שגצטוינו בו, שקדם באורו בט' ממצוות עשין", ושם פירט כל הדינים, וכאן, במצוות עשין ט', מרחיב דיבורו בעיקר על המיוחד במצוה

זו, שהוא פרסום הייחוד, הכולל איסור התעייה, שהפרהסיא שבו שונה מפרהסיא בשאר מקרי קיד"ה, ושיסודו מונח במצות אהבת ה'.

ד) ומעתה גם מבוארים היטב הרבה דקדוקים בלשונו של הרמב"ם ביד החזקה, שאחרי שכתב דין קידוש השם לכל פרטיו, והיינו ההבדל בין ג' עברות לשאר עברות, ובין מתכון להנאתו ובין מתכון להעבירו על דת, וההבדל שבינו לבין עצמו (היינו בין הישראל לאנס) לבין בעשרה מישראל — כותב וז"ל: "וכל הדברים הללו שלא בשעת הגזירה, אבל בשעת הגזירה והוא שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחבריו ויגזור גזירה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצוות, יהרג ואל יעבור אפי' על אחת משאר מצוות, בין נאנס בתוך עשרה בין נאנס לבין עובדי כוכבים". עכ"ל. ודקדקו בדברי הרמב"ם הללו, למה כשמדבר על אנס, המתכוון להעביר על דת, מוזכר הלשון "בינו לבין עצמו", וכאן כשמדבר על מלך גדול כנבוכדנצר אומר, "בינו לבין העכו"ם? וכן דקדקו בלשונו, שאמר "וכל הדברים הללו שלא בשעת הגזירה", למה אינו כולל את זה כפרט בדין של קידוש השם עצמו כשם שכולל כל שאר הדינים, ומניסוח הדברים משמע כאילו כאן לפנינו דין מיוחד, החורג משאר הדינים הכלולים במצות קידוש השם! והכסף משנה הקשה, למה הרמב"ם אינו מזכיר דין ערקתא דמסאני (ועיי' שם תירוצו, שמפני שמפרש שערקתא דמסאני הינו הרצועות השחורות שבנעלים, שהיו ישראל לובשים לעומת הרצועות האדומות של העכו"ם, והרי זה בכלל של בחוקותיהם לא תלכו, וזה נכלל במילים מצוה אחת משאר מצוות התורה ודוחק. וכדי ליישב כל זה נאמר:

דברי הרמב"ם על שעת הגזירה נובעים הם מדברי ר' דימי בסנהדרין דף ע"ד, שאמר, לא שנו אלא שלא בשעת גזירת המלכות, אבל בשעת גזירת המלכות אפי' מצוה קלה יהרג ואל יעבור. ולפי כל שאר המפורשים יש לעיין מאיזה פסוק לומד ר' דימי בשם ר' יוחנן לחלק בין שעת הגזירה לשלא בשעת הגזירה? אם תאמר מן הכתוב "בכל נפשך", אין משתמע מן הפסוק הזה אלא עבודה זרה, ואם מן הכתוב "ולא תחללו את שם קדשי, ונקדשתי בתוך בני" — זה דוקא בעשרה מישראל, ומניין נובע לר' דימי לומר, שגם במצוה קלה וגם כשאין עשרה מישראל, יהרג ואל יעבור, מפני שזה שעת הגזירה? — אבל אחרי שהעלינו, שהרמב"ם אומר, שמצות פרסום הייחוד נכללת במצות אהבת ה', ופרסום היינו במעמד גדול של מלך גדול, וכל דבר שיש בו משום פרסום אמונת ה' ועבודתו חייב האדם למסור עליו את נפשו, משום שכתוב ואהבת את ה' א' בכל לבבך ובכל נפשך — יוצא שבשעת גזירת המלכות של מלך גדול חייב האדם למסור נפשו אפי' על מצוה קלה, כי יש בזה משום פרסום לאמונת ה'. וזה מה שכותב הרמב"ם, "וכל הדברים הללו" (כלומר כל החילוקים, שעשינו בין ע"ז לשאר עברות ובין בצנעא ובין בתוך עשרה מישראל, אינם אלא) "שלא בשעת הגזירה" (כי אז למדין אנו דין קידוש השם או משום יחוד ה' או משום ונקדשתי, ויחוד אינו כולל אלא ע"ז, ונקדשתי אינו אלא בתור עשרה מישראל), "אבל בשעת הגזירה, והוא שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחבריו" (שאז החיוב למסירת נפש נובע ממצות 'אהבת',

הכוללת פרסום אמונתו בין גויים במעמד גדול של מלך גדול), "יהרג ואל יעבור אפי' על אחת משאר מצוות, בין נאנס בתוך עשרה ובין נאנס לבין עובדי כוכבים", ודייק רבנו הגדול כאן ושינה בלשונו, וכתב, "בין עובדי כוכבים", ולא כתב, "בינו לבין עצמו" כלשונו באנס, שאינו מלך גדול כנבוכדנצר, מכיון שאם זה באמת בינו לבין עצמו ואין כאן משום פרסום לרואים רבים, אפי' מלך גדול כנבוכדנצר אין דינו שונה משאר אנס, אבל אם הוא בינו לבין עכו"ם, והיינו שיש שם גויים רבים הרואים, אפי' שאין שם עשרה מישראל, ג"כ יהרג ואל יעבור משום מצות פרסום, הנכללת במצות אהבת ה'. ואם הדבר כך — אפי' כשאין כאן אלא התעיית הרואים, חייב למסור נפשו, ואפי' כשבינו לבין המלך עצמו ידוע שלא לשם עברה מתכוננים, אלא כדי שיאמרו הרואים "קיבל עליו הורמנא דמלכא", חייב למסור נפשו, כי כאן לא חשוב היחס בינו לבין עצמו של האנס, אלא בינו לבין עובדי כוכבים הרבים הרואים בדבר, שיש חשש שמא יתעו לומר, "שכפר בתורת ישראל", אעפ"י שבלבו מאמין בו יתעלה.

ומעתה, אחרי שעיקר הדין הזה מכוון לדין פרסום האמונה ולאיסור התעיית הרואים, לא כתב הרמב"ם במיוחד דין ערקתא דמסאני, והוא כי הרמב"ם מפרש דין ערקתא דמסאני לענין דין התעיית כמפורש בשאלתות פ' וארא, בשאלתא מ"ב, וז"ל: "מאי מצוה קלה? אמר רבה בר יצחק אמר רב, אפי' ערקתא דמסאני, אפילו הא דאיסור דרבנן הוא. מאי פרושא? כדאמור רבנן: נתפזרו לו מעות בפני עבודה זרה, לא ישוח ויטלם, מפני שנראה כמשתחוה לע"ז, נכנס לו קוץ ברגלו בפני ע"ז, לא ישוח ויטלנו, מפני שנראה כמשתחוה לע"ז. כגון אלו דומה התרת ערקתא מסאני, דבשעת השמד אם יאניסו את ישראל לעבוד ע"ג ואינו רוצה, ואח"כ יעמידוהו בפני ע"ז ויאמרו לו, כפוף עצמך והתר ערקתא דמסאני, שלא תשתחוה לע"ז, אלא כפיפתך היא להתיר ערקת מסנא, ובלבד רואיך יאמרו שהשתחית — אסור הוא זה, והא איסורא דרבנן, שאף על פי שאינו משתחוה לע"ז, לא שוחה להתיר, הואיל ונראה שוחה בפני ע"ז, אסור. עכ"ל השאלתות. (ואמנם יש כאן עוד להאריך בדברי השאלתות, שלדבריו משמע שגם בשעת הגזירה דוקא בפני עשרה מישראל, וזה מפני שלומד מתוך "ונקדשתי בתוך בני", אבל דעת הרמב"ם אינו כך, אלא שבשעת גזירת מלך גדול, אפי' בינו לבין העכו"ם יהרג ואל יעבור, וזה מפני שהרמב"ם ז"ל כולל דין זה בדין אהבת ה', כנ"ל — ואכמ"ל).

והנה לפיכך לפי השאלתות פירוש ערקתא דמסאני לענין דין התעיית ולא דוקא בערקתא דמסאני, כשהיא שחורה, שאפשר לפרשו משום "בחוקותיהם לא תלכו", אלא כל דבר שהוא בכלל התעיית, והרואים יתעו לומר "קבל עליו הורמנא דמלכא", יעבור ואל יהרג, ולכן השמיט הרמב"ם הלשון ערקתא דמסאני, כדי שלא תטעה לומר, שדוקא באביזר דעבודה זרה ייהרג, וכתב מצוה אחת משאר המצוות.

אחרי שבארנו כל זה נחזור לענייננו, למה שאמרנו, שאין הכרח לפרש שר' ישמעאל חולק על רבי אליעזר, אלא גם ר' ישמעאל מודה לרבי אליעזר בעיקר

הדין, שבעבודה זרה יהרג ואל יעבור אפי' בצנעא, מפני שנאמר "בכל נפשך", אפי' נוטל את נפשך. כאן לא כתוב "בתוך בני ישראל" לומר, שדוקא בתוך עשרה מישראל, ולכן אפי' בצנעא ייהרג ואל יעבור. ומה שאמר ר' ישמעאל, בצנעא מותר לעבוד ע"ז, אין הכוונה לעבודה זרה ממש, אלא לדין התעיי, שהוא דין ערקתא דמסני, או כל דבר שיש בו להתעות לאחרים הרואים, וכזה שוב ר' אליעזר מודה לרבי ישמעאל. וזה מה שאמר ר' ישמעאל, אם אומרים לו לאדם, עבוד ואל תהרג, והיינו כשם שאמר הקיסר לבנה האחרון של האשה, שיעשה מעשה השתחוי ע"י הרמת הטבעת, או כפי מה שמובא בשאלתות, שיחכופף כדי להתיר ערקתא דמסאני, — כיון שגם האנס וגם הנאנס יודעים, שאין בכך עבודה זרה ממש, אלא איסור מדרבנן, משום מראית עין, יעבור ואל יהרג. ור' אליעזר מודה לו בזה, משום שנא' "וחי בהם", כל זה שלא בפרהסיא, והיינו במעמד של מלך קטן או סתם אנס, אבל אם זה בפרהסיא, והיינו, לפי דברי הרמב"ם, בפני מלך גדול כנבוכדנאצר וחבריו — יהרג ואל יעבור אפי' במצוה קלה כזו אם יש בה התעיי, משום שנא' "ונקדשתי וכו'", וזה כדברי הרמב"ם, מפני ששמו ראייתם עה"כ "ונקדשתי", אבל עצם הדין הזה של התעיי נובע מפ' "ואהבת". זה אינו אלא בהתעיי, כשיש הסכמה בין האנס ובין הנאנס, אבל אם זה עבודה זרה ממש, חייב למסור את נפשו בין בצנעא ובין בפרהסיא, בין בשעת גזירת מלך גדול ובין בשעת אונס ע"י אנס יחיד או מלך מוגבל. כי פרשת "ואהבת" כשם שהיא כוללת המצוה של פרסום האמונה, כך היא גם כוללת שלא להמיר אותו בע"ז (עיי' רש"י סנהדרין ע"ד, ועיי' בחי' אגדות ברכות ס"א, ותבין שאין כאן סתירה בין פי' רש"י בחומש, שפי' ואהבת על כל המצוות, שזה כדברי ר' ישמעאל לענין פרסום האמונה, ובין מה שפי' בסנהדרין ע"ד לענין ר"א, שלא ימרנו בע"ז. כי גם ר' ישמעאל וגם ר' אליעזר מודים זל"ז, שבענין התעיי בשעת גזירת המלכות של מלך גדול, המצוה ואהבת לענין פרסום האמונה כוללת כל המצוות, ובענין מסירות נפש על היחוד באנס יחיד, שאין בו פרסום האמונה בכלל מצוה זו, כולל רק ע"ז. ואכמ"ל).

הגענו למסקנה שר"י ור"א אינם חולקין וע"ז, אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא, ולא פליגי. דינו של ר' ישמעאל נוגע לענין ואהבת כשהמדובר בפרסום הייחוד, ודינו של ר"א נוגע להמרת יחוד הבורא בע"ז, שגם זה נכלל בואהבת, וכל אחד לפי מהותו: פרסום היחוד אינו אלא במלך גדול כנבוכדנאצר והמרת הייחוד שייכת אפי' באנס סתם או מלך קטן. וראיתי את הדברים הללו מרומזים רמז ברור בספרי, פרשת ואתחנן פסקא ל"ב, עה"פ "ואהבת", שמביאו הרמב"ם בקיצור בספר המצוות, וז"ל: "ואהבת את ה' א', אהבהו על הבריות כאברהם אביך, כענין שנאמר "ואת הנפש אשר עשו בחרן וכו'", "ובכל נפשך", אפי' הוא נוטל את נפשך. וכן נאמר "כי עליך הורגנו כל היום וכו'". ר"א אומר, אם נאמר "בכל נפשך", למה נאמר "בכל מאודך" וכו'. ע"כ. ומשמע שר"א לא דרש אלא כפילות הלשון של נפשך ומאודך, אבל עצם משמעות הכתוב, של בכל נפשך אפי' נוטל את נפשך, לאו דרשת ר"א היא, אלא אליבא דכו"ע היא, וקאי על כל המצוות הנכללות

במצות אהבת ה', והיינו החיוב לפרסם יחודו בעולם ולאהבהו על הבריות. (ומכאן ק"ו שלא להתעות את הבריות בענין קבלת אמונתו): והאיסור להמיר כבודו בע"ז, שואהבת את ה' אלוקיך משמע גם שלא תמירנו בעבודת כוכבים (לשון רש"י שם בסנהדרין), ובשניהם חייב למסור את נפשו, והדברים נאמרו אליבא דכו"ע, ור"א אינו מוסיף אלא דרשחו לענין שני סוגי בני אדם. עיי"ש.

והנה הרמב"ם, שהולך ברוב המקומות אחרי הספרי, למד מכאן, שאין מחלוקת בין ר' ישמעאל ור' אליעזר, ולכן פירש את דברי ר' ישמעאל, המובאים בסנהדרין, לא לענין ע"ז ממש, שלגבי זה לא מסתבר כלל שיתיר ר' ישמעאל לעבור ולא ליהרג, אלא לענין התעיי', שרק בה יש להבחין בין בצנעא לבין פרהסיא. אלא שפרהסיא לענין זה לא יהי' פירושו כפרהסיא בשאר עברות, דבשאר עברות פרהסיא היא דוקא בתוך עשרה מישראל, כי גלמד מהפסוק "וגקדשתי בתוך בני ישראל", אבל בענין זה רק "שמו ראייתם" על הפסוק הזה, ואליבא דאמת נובע מן הכתוב "ואהבת", כדברי הספרי הנ"ל, ובפרשה זו לא כתוב "בתוך בני ישראל", אלא נאמרה בלשון יחיד, וא"כ פרהסיא לענין זה אין לפרש בעשרה מישראל, ולכן פירש פרהסיא היינו מעמד גדול של מלך גדול כנבוכדנצר.

והנה כשנשאלה השאלה בבית גתזה בלוד, נשאלה בעיקרה לגבי הערכת תקופתם. אם דומה היא לשעת גזירה של מלך גדול כנבוכדנצר, או יתחיבו להתיר עצמם למיתה אפי' על מעשה של ערקתא דמסני, והיינו אפי' על מעשה התעיי' בלבד, כפי פ"י השאלות, כשיהי' הסכם בין הנאנס לבין הנאנס לעצם אופיו של המעשה, ועיקר רצונו של הנאנס יהי', שיאמרו שהאנוס קיבל ע"ע הורמנא דמלכא. אבל אם אין הגזירה בזמנם דומה למעמד הגדול והמפורסם שהי' בימי נבוכדנצר, אז לא יהיו חייבים להתיר עצמם למיתה על מעשה כזה של התעיי' המסתכלים. ע"ז נמנו וגמרו, שמלכות רומא בתקופתם דינה כמלכות נבוכדנצר, וחייב אדם למסור נפשו אפי' על איסור כזה. ומקור הספק שלהם הי', כי אעפ"י שברור הי' שמלכות רומא אינה קטנה בממדי' ממלכות נבוכדנצר, אבל מהות הגזירה היתה שונה, כי מלכות נבוכדנצר גזרה על כל העולם כולו ועל כל האומות שהיו תחת שלטונה, והי' זה "מעמד מפורסם גדול אשר פחד ממנו כל העולם", מה שאין כן מלכות רומא, שידועה היתה ביחסה הסובלני בעניני דת לגבי שאר האומות, ורק על היהודים יצא קצפה להעבירם על דחם, בעיקר אחרי חורבן ירושלים בעקבות המרד ואת"כ בעקבות המרידות הרבות והתכופות שבאו אחריו, ולכן נשאלת השאלה בבית גתזה, אם יש לדמות גזירה זו, המצומצמת לעם ישראל ולדתו ואינה נוגעת לכל העולם כולו, לגזירת נבוכדנצר, או לא. ועל זה נמנו וגמרו, שחייב למסור נפשו, ודין תקופתם כדין תקופת נבוכדנצר. ובזה כו"ע מודים.

הספק הזה בא לידי ביטוי בזה שהגמרא שואלת: "ועבודת כוכבים לא? והתני' א"ר ישמעאל וכו'", כלומר: הרי סובר רבי ישמעאל, ואין חולק עליו בזה, שבהתעיי' לבד אינו חייב למסור את נפשו אא"כ הוא פרהסיא גדול כמעמדו של נבוכדנצר? ומתרצת הגמרא: אין הכי נמי, ואינהו כשנמנו וגמרו, שהמעמד בזמנם דומה למעמד

של מלך גדול, שעליו נאמר "בכל נפשך". ואמרו את זה בשם ר"א, לא משום דר"י לא סבירא לי כוחי, ולא מפני שדין זה "אפי' נוטל את נפשך" נאמר בשם ר"א, שהרי בספרי נאמר אליבא דכו"ע, אלא משום דרשתו לענין שני סוגי בני אדם, שזו נאמרה בשם ר"א, לומר לך שחייב למסור גם את מאודו על איסור התעיי'. וצריך לדרשה זו מפני שיש רבותא לענין התעיי' בזה שחייב למסור את מאודו, ולא מספיק להביא הפסוק, "בכל נפשך, אפי' נוטל את נפשך". והיינו: כי איסור התעיי' נובע ממצות פרסום האמונה, שהוא, בכלל ואהבת, שחייב לאהבהו על הבריות כאברהם אבינו, ואהבה זאת נודעת בעיקר עי"ז שהאדם מוסר את נפשו, כמ"ש הרמב"ם בענין חמ"ו בסה"מ הג"ל, וז"ל: "יעד ה' על ידי ישעיהו וכו', שייראו בהם (בישראל) בחורים בעת ההיא הקשה, לא יפחידם המות, ויתירו נפשם ויפרסמו האמונה ויקדשו את השם ברבים וכו'. ע"כ. והכוונה שע"י שקמים אנשים המוכנים למסור את נפשם על האמונה, מתגלה חשיבות האמונה הזאת ומתחבבת על הבריות, ולכן יש במעשה הזה לקיים "ואהבת' לאהבהו על הבריות", אבל אם האונס אינו אלא על ממון, אפילו כשהאדם מוסר כל ממונו, עדיין אין הבריות מתרשמים על ידי כך, ולכן הייתי סבור לומר, שאין בזה כ"כ משום פרסום האמונה. יש איפוא לומר, שעל ההתעיי', שהיא לעצמה אינה איסור עבודה זרה, אלא איסור מראית עין מדרבנן, וגם אין בה משום פרסום האמונה כל כך, אינו חייב להפסיד כל ממונו — לכן מביא את דברי ר"א, שיש שני סוגי אנשים, וכשם שיש פרסום אמונה בזה שאדם מוסר נפשו, כך יש משום פרסום האמונה בשעה שמוסר ממונו, ולכן חייב שניהם למסור אפילו על התעיי' בלבד. דבר זה נלמד מדרשת ר"א, אבל עצם החיוב של מסירת נפש במקום של פרסום האמונה, אם הוא מעמד גדול, אנו למדין מן הפסוק "בכל נפשך" אליבא דכו"ע, ובזה אין מחלוקת כלל בין ר"י לר"א כדמשמע בספרי הג"ל.

ה) והואיל ואין מחלוקת בין ר"י לר"א, ולכו"ע בע"ז ממש יהרג ואל יעבור בכל הגסיבות, בין בצנעא ובין בפרהסיא, אבל אם אינה ע"ז ממש, כגון בהתעיי', כיש הסכם מפורש בין האנס לנאנס שאין מעשה ההשתחוי' לשם ע"ז, אלא להתעות את הרואים, אינו חייב למסור נפשו רק במעמד גדול של מלך גדול — יוצא שאין כל סתירה בדברי רבא. מה שאמר רבא במס' ע"ז דף נ"ד לענין נעבד מתיחס למקרה של התעיית הרואים, — וכך הוא סדר הסוגיא שם: "תנא נעבד שלו אסור, ושל חברו מותר. ורמינהו, איזהו נעבד? כל שעובדים אותו בין בשוגג בין במזיד, בין באונס בין ברצון. האי אונס היכי דמי, לאו כגון דאנס בהמת חברו והשתחוה לה (וא"כ גם נעבד של חברו אסור)? אמר רמי בר חמא: לא, כגון שאנסוהו עכו"ם, והשתחוה לבהמתו דידי'. מתקיף לה ר' וירא אונס רחמנא פטרי', דכתיב "ולנערה לא תעשה דבר" ? אלא אמר רבא: תכל הי' בכלל "לא תעבדם", כשפרט לך הכתוב "וחי בהם", ולא שימות בהם, יצא אונס, והדר כתב רחמנא "ולא תחללו את שם קדשי", דאפי' באונס. הא כיצד? הא בצנעא, הא בפרהסיא". ע"כ. והנה כל הפוסקים פשוו דברי רבא, שהם כדברי ר' ישמעאל, ובהתאם להנחתם ר' ישמעאל סובר,

שמותר לעבור על ע"ו בצנעא באונס, ומכאן רצו להוכיח, שרבא גם הוא סובר כך. ועיי"ש דברי התוס' והרא"ש שהבאנו לעיל. אבל באמת אם תפרש כך, הרי לאו דוקא רבא, אלא גם רבי זירא, יסבור בע"ז יעבור ואל יהרג בצנעא. דאלת"ה, מה ראייתו מנערה המאורסה, והלא נערה המאורסה שאני, משום שקרקע עולם היא, כדברי אביי, או משום דלהנאתו קא מכיון, כדברי רבא בסנהדרין, לכן פטרה רחמנא, אבל ע"ז ממש התורה לא פטרתו, אלא עכ"ח שגם לר' זירא יעבור בצנעא ויעבור ע"ז. ואם תמשיך בדרך זו, נהי' מוכרחים לומר, שגם חזקי' להלן בגמרא, שאינו מקבל תירוצו של רמי בר חמא משום קושית ר' זירא סובר כך, וכן ר' אדא בר אבהו. והייתכן שכולם יסברו, שבאונס יעבור ואל יהרג כנערה המאורסה, והרי נמנו וגמרו, דבע"ז יהרג אפי' בצנעא, ונערה המאורסה שאני או כדאביי או כרבא? אלא עכ"ח דהא דמקשה ר' זירא, אונס רחמנא פטרי' הכי קאמר, הרי אונס כולל כל דרכי אנשים, ובתוכם יש גם כאלה שאינם דורשים השתחויה לשם ע"ז ממש, אלא התעיית הרואים, בכל זאת הבהמה אסורה, — ועל זה מקשה ר' זירא, והא אונס רחמנא פטרי', דכל עוד שאין כאן אלא התעיית בלבד אינו חייב למסור נפשו. ומשיב רבא, דבפרהסיא מיירי, וחייב למסור נפשו אפי' על התעיית הרואים, כנ"ל, וזה אליבא דכו"ע, כי אין כאן מחלוקת.

ויש לנו הכרח לפרש ככה גם משום סבה אחרת, דלהלן קאמר בגמרא, "אמרי לר' רבנן לרבא, תניא דמסייעא לך, בימוסיאות של עכו"ם בשעת הגזירה, אעפ"י שהגזרה בטלה אותן, בימוסיאות לא בטלו". ע"כ. ואם נפרש בדרך שאר המפרשים, שסוגיא זו היא אליבא דר' ישמעאל, וסובר ר' ישמעאל יעבור ואל יהרג בצנעא, א"כ עכ"ח שר' ישמעאל גם סובר, שכל עוד שאין שם עשרה מישראל, אפי' בשעת הגזירה יעבור ואל יהרג, שכן הבאנו לעיל בשם התוספות בע"ז שם בד"ה הא בצנעא, א"כ למה בכלל יאסרו הבימוסיאות אפי' בשעת הגזירה, מי יימר לן שהיו שם עשרה מישראל, בשעה שהנאנס השתחוה, וכל עוד שאין עשרה מישראל לר"י יעבור ואל יהרג. ולכן עכ"ח לפרש כנ"ל, שגם לר"י יהרג ואל יעבור בע"ז ממש ואפי' בצנעא, ורק לענין התעיית יעבור ואל יהרג בצנעא, ולכן הקשה ר' זירא אונס רחמנא פטרי', והשיב לו רבא, שבפרהסיא חייב למסור נפשו אפי' על התעיית בלבד. ובמקרה זה פרהסיא היינו אפי' אין שם מישראל, אלא שעת גזירה של מעמד גדול כגבוכדנצר, או של חכמי לוד, שהחליטו שדין תקופתם כדין תקופת גבוכדנצר, שחייב למסור נפשו על התעיית, ואפי' בינו לבין העכו"ם לבד.

(ו) ולפי"ז יתורץ למה ר' ישמעאל לא נתן לבן דמא להירפא ע"י יעקב איש כפר סכניא. ושאלנו, למה לא הוציא רבי ישמעאל את האנשים משם, וישארו פחות מעשרה מישראל, ולדידי' פרהסיא אינה אלא בחוך עשרה. אבל לפי התסבר הג"ל קושיא זו מתורצת היטב, דהנה ודאי ה"י רק משום התעיה, כי ודאי בן דמא לא התכון לעבודה זרה, וכן יעקב איש כפר סכניא ידע, שלא משום הודייתו בע"ז פונה אליו בן דמא לקבל מידיו הרפואה, אלא יעקב איש כפר סכניא ה"י מעונין, שאישיות גדולה כבן דמא תפנה אליו, ומתוך כך אנשים רבים אחרים יטעו בדבר לחשוב

שיש במעשיו ובתורתו ממש, והרי הדין בהתעיי, שאם אין הדבר במעמד גדול של מלך גדול כנבוכדנצר, אין לנו לחשוש מפני הטועים, שיאמרו שכפר בתורה, ויעבור ואל יהרג, ולכן א"ל לרבי ישמעאל, הנח לי ואירפא ממנו, ואני אביא מקרא מהת' שהוא מותר, והיינו אותו הפסוק, שמביא ר' ישמעאל בעצמו לענין התעיי, "וחי בהם" ולא שימות בהם. אבל מכיון שכאן המדובר הי' בהתעיי במינות, ולא בע"ז סתם, ושאני מינות דמשכי, לכן אמר ר' ישמעאל, שכאן חייב לחשוש מפני הטועים, ואסור לעשות מעשה שיתעה אחרים, ודינו כדין מעמד גדול של מלך גדול, כי אעפ"י שהמעמד כשלעצמו קטן הוא, מ"מ הואיל ומינות משכא, יש לנקוט זהירות יתרה מפני התועים, ומכיון שדן ר' ישמעאל את המעמד הזה כדין מעמד מלך גדול, לא הי' מועיל אם הי' מוציא משם את האנשים להשאיר אותו עם פחות מעשרה מבנ"י, כי דין זה של פרהסיא שאינו אלא בעשרה מבנ"י הוא לגבי שאר עברות ובסתם אנס, אבל אם דין המעמד הוא כדין מעמד של מלך גדול, הואיל שמינות משכא, אז פי' בפרהסיא לאו דוקא בתוך בני ישראל, אלא אפי' בינו לבין עכו"ם, ולא תלוי כלל במספר, ולכן לא נתן ר' ישמעאל לבן דמא להתרפאות על ידי יעקב איש כפר סכני.

(ז) והואיל שאין כאן מחלוקת בין ר' ישמעאל ורבי אליעזר, אלא כו"ע מודים, שבע"ז ממש יהרג ואל יעבור, כי זהו בכלל "ואהבת", שלא ימירנו בעבודת כוכבים — שפיר אין הגמרא במס' נדה מביא דברי ר' אליעזר כאחד מן המקומות שבש"ס שהלכה כמותו, כי ר"א לא אמר אלא דרשה זו להשוות דין אוהב ממונו לדין אוהב נפשו, אבל עיקר הדין של "בכל נפשך", אפי' נוטל את נפשך" הוא אליבא דכו"ע, כמבואר בספרי.

(ח) ומעתה לא קשה כלל לר' ישמעאל, היאך קידש אברהם אבינו שם שמים ברבים, כשלא היו שם עשרה מישראל, וכן חמ"ו וכן כל הקדושים בישראל, אפי' כשהיו בינם לבין העכו"ם בלבד, כי על ע"ז ממש חייב למסור נפשו, אפי' לר' ישמעאל, בכל הנסיבות, בין בצנעא ובין בפרהסיא, ואפי' על התעיית הרואים כדאיתא בספרי, שזה בכלל מצוות "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך". כל זה נראה לי לחדש בדעת הרמב"ם, אעפ"י שזה נגד דעת כל המפרשים, ואם שגיתי, ה' הטוב יכפר.